

**OSMANLI BİLİMSEL/ENTELEKTÜEL ALANININ
ÖZERKLEŞMESİ YOLUNDA BİR ÇABA:
BİLGİ MECMUASI (1913-1914)***

Gökhan KAYA**

Öz: Osmanlı bilim dergiciliği 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olsa da bilim dergiciliğindeki gerçek anlamda artış, tıpkı her türden yayında olduğu gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşanmıştır. Kültürel üretimdeki bu patlama, gazetelerin artan tirajlarını beraberinde getirmiş bu da gazetecilerin mali anlamda bürokrasiden bağımsızlaşmasının önünü açmıştır. Bu gelişmenin sonucunda gazetecilik, bürokrasiden özerkleşmiştir. Gazeteciliğin bağımsızlığını takiben bilimsel alanın gazetecilik alanından özerkleşme süreci başlamıştır.

Bu anlamda, *Bilgi Mecmuası*, bilimsel/entelektüel alanın özerkliği için gazetecilik alanından kazanmak için çabalayan ilk bilimsel dergidir. Mecmua'nın önemi; bilimin değerini, bilimde uzmanlaşmayı, bilimsel metodolojiyi ve bilim için bilim ilkelerini savunmasının yanı sıra bunları yerleştirmek için çabalayan ilk dergi olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle *Bilgi Mecmuası*, dönemin siyasi gündeminden olabildiğince uzak durarak ve bilimde uzmanlaşma, bilimsel metodoloji ve bilim için bilim ilkelerinde ısrar ederek bilimsel/entelektüel alanın özerkleşmesi için gereken çok önemli ilk iki adımı atma çabasını göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Bilgi Mecmuası, Osmanlı Bilim dergiciliği, bilimsel alan, özerkleşme, Pierre Bourdieu, gazetecilik.

**An Effort to Achieve Autonomy for the Ottoman Scientific/Intellectual Field:
Bilgi Mecmuası (1913-1914)**

Abstract: Although Ottoman science journalism initiated after the second half of the 19th century, like in all kinds of publication, the real increase took place just after the proclamation of the Second Constitutional Era. This rise in cultural production brought with it the increasing circulation of newspapers that paved the way for journalists to become financially independent from the bureaucracy and eventually autonomous. Subsequently, the scientific/intellectual field gained its independence from journalism.

In this sense, the *Bilgi Mecmuası* is the first scientific journal to strive to gain the autonomy of the scientific/intellectual field from the field of journalism. The importance of *Bilgi Mecmuası* was that it was the first journal to strive to defend the value of science, the scientific specialization and methodology and the principles of science and endeavored to disseminate them. In other words, the *Bilgi Mecmuası* kept far away from the political agenda of the period and insisted on the scientific specialization and methodology and scientific principles, both very important first steps towards the autonomy of the scientific/intellectual field.

Keywords: Bilgi Mecmuası, Ottoman Science Journalism, scientific field, autonomy, Pierre Bourdieu, journalism.

* Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 07.05.2019 - 10.03.2020

** Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum, Türkiye. gokhankaya71@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6652-5630.

Giriş

Shefer-Mossensohn, Osmanlı'da bilimsel faaliyetin ve işleyişin¹ dört noktada toplanabileceğini söyler. Ardından bu dört noktayı Osmanlı'da bilimsel faaliyetin çok katmanlı, eklektik ve pratik bir şekilde gerçekleştiği; Osmanlı Türkçesinin Osmanlı seçkinleri tarafından bilimsel amaçla kullanılacak bir araç haline getirildiği; sosyal ağların ve himayenin bilimsel faaliyetin düzenlenmesinde önemli bir faktör oluşturduğu ve son olarak da Osmanlı Devleti'nin Erken Modern dönemden itibaren bilimsel faaliyeti bürokratikleştirdiği aşamalar olarak açıklar (Shefer-Mossensohn, 2019, ss. 200-203).

Bilimsel faaliyetin de içinde bulunduğu kültürel alanın² bürokratik alandan özerklik kazanmaya başladığı dönem, İmparatorluğun modernleşme dönemi olarak adlandırılabilir. 19. yüzyılda gerçekleşmeye başlamıştır. Belirtilen yüzyılda Osmanlı kültürel alanını doğrudan etkileyen çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Sosyo-ekonomik dönüşüme eşlik eden kültürel üretimdeki değişim, modern edebi/kültürel türler olarak adlandırabileceğimiz gazete, tiyatro, makale ve roman gibi türlerin ortaya çıkmasında kendini göstermiştir. Bu yeni türlerin yanı sıra artan çeviri faaliyetleri de yine bu dönemde dikkat çekici bir dinamizm göstermiştir³.

Bütün bu türlerin belirtilen yüzyılda ortaya çıkması, özellikle Avrupa dillerinden yapılan çevirilerdeki artış, bu türlerin ve çevirilerin belirli bir okuyucu kitlesi tarafından takip edildiğinin de göstergesidir. Hatta önceki dönemlerle kıyaslandığında Osmanlı toplumunun Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden

¹ Osmanlı ve Osmanlı öncesi bilim/felsefe faaliyetinin tarihselliği, anlamı ve oluşturduğu geleneğe dair bk. İhsan Fazlıoğlu (2005), *Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri, DİVÂN İlmî Araştırmalar*, 18 (1), ss. 1-57.

² Alan kavramını, Pierre Bourdieu'yu izleyerek, genel yasalar çerçevesinde yapılandırılmış, ekonomik, sosyal kültürel sermaye gibi sermaye biçimlerine bağlı olarak şekillenen ve güç ilişkileri kapsamında düşünülmesi gereken, alan içindeki faillerin ilgi, merak, menfaat, *şeylerin, varlıkların arasında olmak; farklı olmak; farklılık yaratmak* türünden farklı çıkar peşinde koştuğu, farklı var olma stratejileri geliştirdiği bir evren olarak tanımlıyorum. Bu anlamda çıkar, insanın kayıtsız kalmamasına neden olan her şeyle ilişkilidir; insanı ilgilendiren ve belli bir biçimde hareket etmeye güdüleyen her şeydir. Bk. (Bourdieu, 2016, s. 114; Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 105; Göker, 2007, s. 286; Swartz, 2011, s. 106).

³ Avrupa ile karşılaşmanın sonucunda oluşan kültürel repertuarın, geleneksel kültür ürünlerinden bir kopuşla değil, geleneksel kültür ürünleriyle yeni kültür ürünlerinin uzun dönemli bir etkileşiminin sonucunda oluştuğunu, sözlükler ve çeviriler üzerinden inceleyen bir çalışma için bk. (Koç, 2004).

süreçte hem okuma deneyiminin hem de okur kitlesinin esaslı bir değişim geçirdiği rahatlıkla söylenebilir⁴.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda elit kesim dışında belirli bir okur kitlesinin oluşmasında en ciddi etkiyi hiç şüphesiz gazete yapmıştır. Gazetenin okur kitlesi üzerindeki etkisine ve oynadığı role ilişkin örnek vermek gerekirse *Takvim-i Vekâyi*'nin okuma yazması olanlar tarafından kolayca okunabilmesi için duvarlara asılması ya da Avrupa'da çıkan gazetelerin kahvehanelerde yüksek sesle okunması örneği verilebilir (Kırlı, 2009, ss. 52-53). Gazete dahil her türden yayının gerçek anlamda belirgin bir ivme kazanması, 19. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşir⁵. Kültürel üretimin ivmelenmesinden daha fazlası ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gerçekleşen yayın patlamasıdır. Bu yayın patlaması, gerek devri bizzat yaşayanların⁶ gerekse de tarihçilerin ya da bu dönemde gazete çıkaranların yazdıkları eserlerde⁷ üzerinde ittifak ettikleri bir husustur.

19. ve erken 20. yüzyıl Osmanlı okur-yazar dünyası ile yayınlanan gazete, dergi, roman, risale gibi eserlerin niteliği ve niceliğine, kültür dünyasındaki arzın ve talebin durumuna ilişkin çeşitli araştırmalar mevcuttur⁸. Bizim ele almaya çalıştığımız bağlam ise bu dönemde oluşan arz ve talepten daha çok bilimsel yayıncılık aracılığıyla entelektüel/bilimsel alanın özerkleşme çabasının

⁴ Okur kitlesinin ve okuma deneyiminin esaslı değişimini, “okuma devrimi” olarak adlandıran Erkul Yağcı, bu değişimi romanlar üzerinden kanıtlar. Okurları ve okuma alışkanlıklarını, üretim, pazarlama ve tüketim süreçlerini inceleyerek bu sonuca ulaşan Erkul Yağcı, 1840-1940 yılları arasında basılan yerli ve çeviri romanlardan oluşan bir katalog da hazırlamıştır. Dergi ve gazetelerde yer alan çeviri romanlara ilişkin reklamlar, okur mektupları, yaşam öyküsü anlatıları ve görsel malzemeleri de pazarlama ve tüketim boyutunu incelemesi sonucunda, Osmanlı kitap basım piyasasının 1870'lerden itibaren belirginleştiğini söylemiştir (bk. Erkul Yağcı, 2011).

⁵ Bu ivmelenmede 1882 tarihi önemli bir dönüm noktasıdır; çünkü bu tarihte, bir önceki yıla göre ilahiyat, hukuk alanlarında basılan kitap yüzdesi iki misli; edebi eserler iki buçuk misli; gramer, sözlük kitapları üç buçuk misli; matematik, coğrafya, iktisat eserlerinde yarım misli bir artış olmuştur (bk. Sabev, 2006, s. 331).

⁶ “Yerden mi bitiyor, gökten mi yağıyor, belli değil... Gazete, gazete, mecmua, beyanname, destan, ilâve ve gazete, gazete...” bk. (Sema, 2002, s. 372).

⁷ Gazetelerin tirajları, bize, bu yayın patlamasına dair epey fikir verir. Örneğin *İkdam* gazetesinin tirajının elli bini bulduğu iddia edilmiştir. (Şapolyo, 1969, s.183); gazete tirajlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arttığının kanıtı ise II. Meşrutiyet öncesinin gazeteleri olan *Basiret*'in on bin (Basiretçi Ali, 1997, s. 71), Şinasi'nin çıkardığı *Tasvir-i Efkâr*'ın yirmi bin (Tanpınar, 2001, s. 251); *İbret*'in ise on iki bin civarında tirajının (Ebuzyyya Tevfik, 1973, s. 222) olmasıdır.

⁸ Bk. (Sabev, 2006, ss. 305-343); Strauss, Johann. (2008) “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler Neleri Okurdu?” *Kritik Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2, 1-50. 19. yüzyıl Osmanlı edebiyat tarihine dair hala değerini koruyan, aşılammış klasik eser için ise bk. (Tanpınar, 2001; İskit, 1939).

ipuçlarının olup olmadığı ile ilgilidir. Bu anlamda *Bilgi Mecmuası*'nı bilimsel ve entelektüel içeriğiyle, bilim yapmanın ön koşulları olan bilimsel düşüncüyü incelemesiyle, bilimsel meraka, metodolojiye ve uzmanlaşmaya hem yaptığı vurguyla hem de bu ölçütleri sağlayan örnek yazılarıyla yukarıda bahsi geçen çabayı gösteren bir girişim olarak görüyoruz.

Bilgi Mecmuası, daha önce hiç görülmemiş bir kültürel canlanma ile II. Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Olayı, Trablusgarp Savaşı, Bâb-ı Âli Baskını, Balkan Savaşları gibi hepsi beş yıla sığmış ağır siyasi gelişmelerin yaşandığı bir zaman diliminin ürünüdür. Bu kadar ağır bir politik atmosfer ile benzersiz bir kültürel yayın patlamasının üst üste binmesi, kültürel ürünlerin içeriğinin ağır politik ortamın sorunlarından bağımsız kalmasını zorlaştırırsa da Mecmua'nın içeriği, söz konusu ağır ortamdan epey bağımsız kalabilmiştir. İşte bu nispeten bağımsız kalabilmeyi, kültürel alanın bir alt alanı olarak bilimsel yayın alanının başka bir deyişle bilimsel alanın edebiyat ve basın alanlarından görece bağımsızlık ve özerklik kazanma çabasının bir sonucu gibi görmek eğilimindeyiz.

Bilimsel dergicilik yahut bilimsel alanın özerklik kazanması; içinde yer aldığı kültür alanındaki popüler, ticari öncelikli yayımlara mesafeli durmasıdır. Başka bir deyişle bu özerklik, gerek gündelik meseleler gerekse de ağır siyasi atmosferin bir sonucu olarak, -gazetecilik alanının aksine- o anda var olan siyasi ideolojilerden ve taraflardan belirli oranda bağımsız kalabilmek, tabii olmamak, görece uzak kalabilmektir. Görece uzak kalabilmiştir dememizin nedeni, ilk bakışta Mecmua'nın müdürlüğünü yapmış Celal Sahir'in 1929 yılında verdiği bir röportajda Mecmua'nın yayınlanış nedenini "(...) Türkçülüğün her sahada ilmî temellerini atacak, adeta müstakbel bir milli enstitünün nüvesi olacaktı. Türk Bilgi Derneği'nin organı olmak üzere nezaretim altında 'Bilgi Mecmuası' çıkmaya başladı." (Sayman, 1929, s. 25) ifadeleriyle belirtmiştir.⁹ Fakat aynı Celal Sahir, Mecmua'nın çıkışını haber veren ve makalemizin ilerleyen satırlarında daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız beyannâmede "bizde ilmi ilim için seven ve sırf bu endişe için çalışan müstakil alim sınıfının olmadığı[ndan]" ve "hakikati ancak hakikat için arayan bi-taraf ilim ve tedkik erbabına malik olamadığımız[dan]" yakınan, bilimi bilim yapan şeyin metodu olduğunu ısrarla belirten ifadeleri de dile getirmiştir (Uçman, 2003, s. 4) Bu ikili izlek, bir yandan siyasal alanın baskın ideolojisi olarak Türkçülüğe tabiiyetin, onu benimsetmenin, savunmanın, araştırmanın farklı yöntemleri ve dereceleri

⁹ Türk Bilgi Derneği ve *Bilgi Mecmuası*, devrin en güçlü siyasi yapısı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne doğrudan bağlı olmasa da bu cemiyetle bağlantılıdır (bk. Landau, 1996, s. 195). Cemiyet'in Türk Ocağı'na yaptığı maddi yardımın (Aydemir, 1971, ss. 470-471) bir benzerini Türk Bilgi Derneği'ne yapıp yapmadığına ilişkin bir değiniye veya kayıda rastlamadık.

olduğuna¹⁰ işaret eder, diğer yandan da Mecmua'nın bürokratik/siyasal alana tabi olmanın doğal sonucu olarak popülist bir tavır ve faaliyeti değil, "ilmin terakkisi ancak ihtisas kaidesine riayetle mümkün", "ilim medlûlü hakkında henüz ciddi ve dürüst bir düşüncemiz mevcut değil" (Uçman, 2003, s. 4) gibi ifadelerle de tercihini daha çok bilimsel araştırmadan ve bilgiden yana yapacağını kuvvetli bir şekilde dillendirir.

Mecmua'nın kuruluş beyannâmesinde uzmanlaşmış entelektüel mesainin çok daha önce bir meslek dalı olarak sağlanmış gazetecilik alanından yahut bürokratların kaleme aldıkları layiha ve risale yazınının oluşturduğu siyasetnâme/ıslahatnâme geleneğinden mecmua vasıtasıyla ayrılması gerektiği gibi bir görüşü de barındırdığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle edebi ürünleri dışarda tutarsak 19. yüzyılda Osmanlı kültürel üretim alanı, üç figür tarafından paylaşılmıştır: Belirtilen yüzyılın öncesinden başlayıp bu yüzyılın ana faili olan bürokratların siyasi-kültürel ve iktisadi yazıları, bu yüzyılın ürünü olan gazeteciler ve onların haber ve bilgi odaklı yazıları ve son olarak da daha çok II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında artmış uzmanlar ile bilim adamlarının yazıları.

Bilgi Mecmuası, kısa süren yayın hayatına rağmen entelektüel seviyesi hayli yüksek bir dergi olarak yukarıda dile getirdiğimiz bilimsel bir anlamda da entelektüel alanının oluşmasında önemli adımlardan birisidir. Bu anlamda Mecmua'nın bilimin değerine, bilimsel metodun önemine, uzmanlaşmanın gerekliliğine, bilim için bilim yapmaya dair söylemlerini bilim dergiciliği alanının dolayısıyla bilimsel alanın özerkleşmesi çabasının birer ürünü gibi görmeye ve göstermeye çalışacağız.

1. Türk Bilgi Derneği ve *Bilgi Mecmuası*

Türk Bilgi Derneği,¹¹ II. Meşrutiyet'in ilanını takiben 1324 senesinin yaz aylarında (Landau, 1996, s. 195) Necib Âsım [Yazıksız], Veled Çelebi [İzbudak] ve Yusuf Akçura tarafından "Türk diye anılan bütün kavimlerin mazi ve hâldeki âsâr, efal, ahvâl-i muhitini öğrenmeye ve öğretmeye" yönelik kurulan (Akçura,

¹⁰ Celal Sâhir bu durumu şöyle dile getirmiştir, "Harf esnasında evvelce faaliyetine durgunluk gelmiş olan Türk Derneği'ni, Türk Bilgi Derneği ünvanı ile ihyâ etmek teşebbüsünde bulunduk. Tasavvurumuz yurt [Türk Yurdu Dergisi] ve ocakla [Türk Ocağı] beraber derneğin de inzımm ile Türkçülük cereyanının yaşayan müesseselerine hudutları muayyen vazifeler ayırmaktı. Yurt içi ve dışı Türk âleminde Türk milliyetperverliği fikirlerini neşr ve tamim edecek, Türk mazisi ile alâkadar bahislere ait milli ve ecnebi tetebbulara neşr sahası olacak; ocak, bilhassa gençler arasında, milliyet fikir ve aşkı tamim ve takviye edecek, dernek ise ayrıldığı muhtelif şubelerde mütehasıslara tedkikât yaptırarak Türkçülüğün her sahada ilmi temellerini atacak, adeta müstakbel bir milli enstitünün nüvesi olacaktı." (Sayman, 1929, s. 25.).

¹¹ Türk Bilgi Derneği için bk. (Sakallı, 2005, 60-64).

1999, s. 466) Türk Derneği'nin¹² dönüşmesiyle kurulmuş bir dernekti. Bu dönüşümde Türk Ocakları'nın etkinlikleri karşısında geri planda kalması, siyasal gelişmelerin Türk Derneği gibi bilimsel araştırma yapmak amaçlı kurulmuş bir derneğe yeterli ortam sağlamaması gibi nedenler gösterilebilir¹³. Ancak 1913'te ülkedeki bilimsel araştırmaları özendirme (Toprak, 2013, s. 187) amacıyla popüler bilginin ötesinde araştırmaya ve bilgi birikimine yönelmeye amaçlanmış, Batı'daki bilim akademilerine benzer bir derneğe ihtiyaç duyulmasına¹⁴ binaen 14 Mart 1914'te Türk Bilgi Derneği kurulmuştur (Toprak, 1987, s. 247; Sakallı, 2005, s. 60).

Derneğin çeşitli şubelerinin reis, katip ve seçilen üyeleri ise şöyle oluşmuştur:

İdare Heyeti: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Celâl Sahir (Reis), Selanikli Doktor Rıfat, Mühendis Salim, Ziya [Gökalp], Köprülüzade Mehmed Fuad (Kâtip), Doktor Nazım, Haşim Beyler.

1. Türkiyat Şubesi: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Ahmed Cevdet, Ahmed Refik, Hüseyinzâde Ali, Köprülüzade Mehmed Fuad (Katib), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Ziya [Gökalp], Bursalı Tahir, [Andon B.] Tıngır, Arif, Fuad Raif, Mahmud Mian, Necib Asım (Reis).

2. İslamiyet Şubesi: Ebulûla[Mardin], Halim Sabit (Katib), Halil Nimet, Rıza Tevfik, Seyyid [Haşim], Şerafeddin [Yaltkaya], Ziya [Gökalp], Abdulahad Davud, Ferid, Mansûrizâde Said, Şeyh Mahmud, Musa Kazım Bey¹⁵ Efendiler.

3. Hayâtiyat Şubesi: Doktor Asaf Derviş, Orhan, Bahaeddin Şakir, Tevfik Rüşdü [Aras], Tevfik Salim, Reşad (Sekreter), [Selanikli Doktor] Rıfat (Reis), Server Kamil, Süleyman Numan, Akil Muhtar, Adnan [Adivar], Kadri Raşid Beyler.

4. Felsefe ve İctimaiyyât Şubesi: Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, İsmail Hakkı [Baltacıoğlu], Emrullah Efendi (Reis), Zühdü, Ziya [Gökalp], Faik Sabri, Lütü Fikri, Mehmed Cavid, Vahid, Haşim (Katib) Beyler.

¹² Dernek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Arai, 2000, ss. 13-48); (Üstel, 1997, ss. 15-42).

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, Ziya Gökalp'in Türk Derneği'ne dilde yeni kelimeler arama çalışmalarını aşırı bulduğu için sempatiyle bakmadığını belirtir (Aydemir, 1971, s. 467).

¹⁴ Derneğin Batı'daki -özellikle de Paris Sorbonne Üniversitesi'ni örnek aldığı bir göstergesi, Lütü Fikri Bey'in Mecmua'nın 4, 5 ve 6. sayılarındaki "Paris Darülfünûnu (Sorbonne)" isimli hacimli yazılarıdır. Bk. (Lütü, 1329, ss. 298-417; Lütü, 1330a, ss. 478-489; Lütü, 1330b, ss. 553-569).

¹⁵ Mecmua'da İslamiyet Şubesi'nin başkanı yazmamakla beraber Zafer Toprak, şubenin başkanının Musa Kazım Efendi olduğunu yazmıştır bk. (Toprak, 1987, s. 247).

5. Riyaziyyât ve Maddiyat Şûbesi: Burhaneddin (Katib), Tahsin, Cevat Tahsin, Salim, Salih Zeki (Reis), Fatin, Nureddin Beyler.

6. Türkçülük Şûbesi: Celâl Esad [Arseven], Celâl Sahir (Reis), Hüseyin Cahid [Yalçın], Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Salah Cimcoz, Ziya [Gökalp], Ömer Seyfeddin (Katib), Kazım Nuri [Duru], Mimar Kemaleddin, Mehmed Emin [Yurdakul], Müfid Ratib, Doktor Nazım Beyler.

Fahri Aza: Parvus [Alexander İsrail Helphand], Moiz Kohen [Tekin Alp] Efendiler (Bilgi Mecmuası, 1330, ss. 647-648).

Yeni derneğin genel kurul toplantısından iki gün sonra 16 Mart 1914'te Türkiyat Şubesi ilk toplantısını yaptı. Şube olarak çalışma alanları belirlendi:

Şube ilk defa Mart'ın on altısında toplandı. Celâl Sahir Bey reis, Ömer Seyfeddin Bey katib intihab edildi. İlk mezkûrenin mevzuu şubenin çalışacağı sahayı tayin etmek oldu. Sair şubelerin tetkikleri bitinceye kadar muvakkaten ilmi hareketleri idare ve teşvik, Türklüğe faydalı hareketleri teşci' ve tahrik etmek şubenin mesaisine esas kabul edildi. Lisan, şiir, hikâye, temaşa, mimari, bedâyi, terbiye, iktisad hakkındaki müzakerelere esas olmak için birer rapor hazırlanmasına karar verildi. Ziya ve Kazım Nami Beylere lisân, Mehmet Emin, Celal Sahir Beylere şiir, Salah, Müfid Ratip Bey'lere temaşa, Ömer Seyfettin Bey'e hikâye, mimar Kemalettin ve Hamdullah Suphi Beylere mimari ve bedâyi, Tefvik Rüşdü Beye hıfzısühha raporlarının ihzârı havale edildi (Bilgi Mecmuası, 1330, s. 648).

Bu faaliyet dışında Parvus'un iktisat ve Avrupa'ya kendimizi tanıtmak üzerine konuşması, Tefvik Rüşdü Bey'in verem ve frengi hastalıklarının tedavisinde kullanılan aletlerin sergilendiği müzelerin gereğini dile getirdiği ifadeleri, Mimar Kemaleddin'in Türk mimarisinin "duçar olduğu harabeyi teşrih" eden konuşması dinlenmiştir. Bundan başka Celâl Sahir Bey'in yayınlanması düşünülen halka dönük kitapların seçimi için Avrupa'dan katalogların ısmarlanması teklifi kabul edilmiş, temaşa konusunda Paris ve Berlin'den çeşitli belgeler getirilmesi için mektup yazılması kararı alınmıştır (Toprak, 2013, ss. 190-191).

Derneğin en önemli faaliyeti ise *Bilgi Mecmuası* olmuştur. Sadece yedi sayı çıkmasına rağmen, Tablo 1'de gösterildiği üzere Mecmua, dikkat çekici bir şekilde çok farklı alanlarda yazıları barındırdığı gibi yazıların başlıklarından anlaşıldığı üzere ortalama okuyucunun anlayabileceğinin çok üstünde bir derinliğe sahiptir.

Tablo 1. *Bilgi Mecmuası*'nda Yayımlanan Yazıların Künyesi.
Tablo, yirmi dokuz yazarın isimlerini ve yazılarının başlıklarını barındırır.

Yazar Adı	Makale Adı	Dergi No	Makale Sayısı
1. Köprülüzade Mehmed Fuad	-Türk Edebiyatında Usûl -Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında	1 2	3
2. Ahmed Agayef	-Hoca Ahmed Yesevi -İslamiyet'ten Evvel Araplar	6 1	1
3. Akçuraoğlu Yusuf	-Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair bir Tecrübe I-II	1,2	2
4. Selanikli Doktor Rıfat	-Dudak, Dil, Haçere Felcinin Had Şekli -Kalp Hastalıklarına Aid Bazı Mülâhazalar	1 2	3
5. Mustafa Şeref	-Tifoda Labaratuvar Usûllerinin Kıymeti -Saltanatın Tarihi Safhaları ve Klasik Mektebe Göre Hâl-i Hazır	3 2	1
6. Mehmed İzzet	-Eski Yunan'da Ahlâki Felsefe: Zenon ve Muakkibleri	2	1
7. Cahid	-İslamiyet' in İnhitatinın bazı Sebepleri	2	1
8. İsmail Hakkı [Baltacıoğlu]	-El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki I-II	3,4	2
9. Parvus	-Türkiye'nin Mali Esareti -Bir Aylık İktisadi ve Mali Hadiseler: Maliye, Ticaret, Periere Bankası istikrazı, Galata Borsası, Neşriyat - Türkiye İçin Mali Esarettten Kurtuluş Yolları	3 3 5	3
10. Abdullah Cevdet	-Schiller'in Hayatı ve Eserleri -Schiller'in Şiirlerinden Numuneler	3 5	2
11. Seyit Haşim	-Hukuka Bir Nazar	3	1
12. Moiz Kohen	-Almanlar'da İçtimai Hayat: Alman Mütteallimlerinin Yaşayışı -Almanlar'da İçtimai Hayat: Askerlerin Yaşayışı	3 4	2
13. Şerafeddin [Yaltkaya]	-Arap Edebiyatı	4	1
14. Lütfi Fikri	-Paris Darülfünunu (Sorbonne) I-II -Darülfünun Haricindeki İlmi Müesseseler I-II	4,5 6,7	4
15. Mühendis Salim	-Mekanik-i Riyazî	4	1
16. K. Balkani	-Macar Müslümanlarının Nizamnâme-i Dinilerine dair	4	1
17. MüfidRatib	-Eski Romalıların Yaşayışı	5	1
18. Dr. Dreyfus	-Son Seneler Zarfında Selanik Belediye ve Musavi Hastanelerinde Ameliyatları İcra Edilen Batın Cüruh-ı Nafizesi Hakkında Bazı Mütalaalar	5	1
19. Mimar M. Kemal	-Memalik-i Osmaniyeye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı	5	1
20. Rıza Tevfik	-Felsefe-i Umumiyye-i Medhal I-II	6,7	2
21. Oktay Kaan	-Hindistan'da Türklük I-II	6,7	2
22. Zekeriya [Sertel]	-Ferd ve Cemiyet	6	1
23. Dr. Tevfik Rüşdü	-Sıhhi Müze Hakkında	6	1

24. Mehmed Tahir	-Türkiyat Şubesi [Bergamalı Kadri'nin Müyessiret'ül Ulûm adlı eserinin Tanıtımı]	6	1
25. Necip Asım	-Atalarsözü ve Osmanlı Tarihi [Kitap tanıtımı]	6	1
26. Andon Tıngır	-Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi	6	1
27. Mehmed Emin	-İrkımın Türküsü (Şiir)	7	1
28. Zeki Velidi	-İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali	7	1
29. Ali Muhtar	-Bir Muadile-i İktisadiyye: Yerli Esnaf Avrupa Mallarına Nasıl Rekabet Edebilir	7	1
Bilgi Mecmuası	-Felsefe ve İçtimaiyyat Şubesi	6	1

Tablo 2. *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazıların bilim dallarına ya da yazıların alanlarına göre sayısal dağılımı.

Bilim Dalı/ Yazının Alanı	Makale Sayısı
1 Türk Edebiyatı Tarihi	3
2 Avrupa Edebiyatı	2
3 Arap Edebiyatı	1
4 Türkçe Gramer	1
5 Dünya Tarihi	2
6 Osmanlı Tarihi	2
7 Türk Tarihi	2
8 Osmanlı İktisadı	4
9 Tıp	5
10 Felsefe	4
11 İslamiyet	2
12 Siyaset Bilimi	1
13 Eğitim-Öğretim	6
14 Sosyoloji (İçtimaiyyât)	4
15 Hukuk	1
16 Matematik	1
17 Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	1
18 Şiir	1
19 Kitap tanıtımı	2
Toplam	45

Tablo 2'de görüldüğü üzere *Bilgi Mecmuası*'nda on dokuz farklı alanda kırk beş yazı bulunmaktadır. On dokuz alanın içinde bulunan Avrupa ve Arap edebiyatı, Dünya tarihi, üç felsefe yazısı, dört eğitim yazısı, dört tıp yazısı, sosyoloji yazıları, matematik, hukuk ve siyaset bilimi yazıları doğrudan bu alanlara özgüdür. Başka bir deyişle evrensel bir perspektifle yazılmıştır. Aşağıda *Bilgi Mecmuası*'nda yayınlanan yazıların yüzdeler oranlarını verdiğimiz tabloda bu durum daha da netleşir.

Tablo 3. *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazıların alanlarına ve konularına göre sayıları ve oranları.

Tablonun sol tarafındaki sütun, *Bilgi Mecmuası*'ndaki Türk kültürü ve tarihi ile ilgili olan yazıları, sağ sütun ise genel ve evrensel bir perspektife sahip tarih, kültür, bilim ve felsefe yazılarını içerir.

Türk Kültürü, Tarihi ile İlgili Makalelerin Alanları ve Sayıları	Adet	Oran	Genel Tarih, Kültür, Bilim ve Felsefe'yle ilgili olan makalelerin sayısı	Adet	Oran
Türk Edebiyatı, Türk Dili	4	% 9	Edebiyat	3	% 7
Türk Tarihi, Türk Halkları	4	% 9	Dünya Tarihi	3	% 7
İktisat	4	% 9	İktisat	-	-
Felsefe	-	-	Felsefe	4	% 9
Eğitim	2	% 4	Eğitim	4	% 9
Tıp	1	% 2	Tıp	4	% 9
Sosyoloji	-	-	Sosyoloji	4	% 9
Doğa Bilimleri (Matematik vs.)	-	-	Doğa Bilimleri (Matematik vs.)	1	% 2
Hukuk	-	-	Hukuk	1	% 2
Siyaset/ Siyaset Bilimi	-	-	Siyaset/ Siyaset Bilimi	2	% 4
Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	1	% 2	Âsâr-ı Atika ve Güzel Sanatlar	-	-
Kitap Tanıtımı, Şiir	3	% 7	Kitap Tanıtımı, Şiir	-	-
Toplam	20	% 42	Toplam	25	% 58

Tablo 3'de sol sütunda yer alan yazılar içinde Mecmua'nın çıktığı zaman diliminin aktüel gündemi, en fazla Parvus'un yazdığı Osmanlı'nın iktisadi, mali durumunun sorunlarını ve çözüm yollarını ayrıntılı bir şekilde dile getirdiği yazılarda belirginleşir (Parvus, 1329a, ss. 225-226). Tıp alanındaki yazı, Doktor Dreyfus'un 1909-1912 yılları arasında Selanik'te görevliyken gözlemlediği ya da bizzat müdahale ettiği hastalar hakkında bir yazıdır (Doktor Dreyfuss, 1330, ss. 517-534) ve sağ sütundaki dört adet genel tıp yazısından farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir şehrinde geçtiği için bu sütuna koymayı uygun gördük. Sol sütundaki Türk edebiyatı ve Türk dili alanındaki yazılarının üç tanesi, Türk edebiyatı tarihinin temel meselelerine, metodolojik sorunlarına, bu konuda yapılmış çalışmalara değinen, çığır açıcı Köprülüzade Fuad'a ait yazılardır. Bu yazılar, daha öncesinde hiç yazılmamış bir tarzda yazılmış bilimsel ve metodoloji odaklı yazılardır (Köprülüzade Fuad, 1329a, ss. 3-5; 1329b, ss. 175-196; 1330,

ss. 611-645). Aynı sütunun Türk dili ile ilgili yazısı ise Andon Tıngır'a ait "Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi" başlıklı yazıdır (Andon B. Tıngır, 1330, ss. 664-667).

Türk tarihi ve İmparatorluk dışındaki Türk halkları sütunundaki dört yazının ikisi, Akçuraoğlu Yusuf'a aittir. "Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe" isimli iki bölümlü yazı, Osmanlı saltanatının kaynakları olarak örf ve adetler ile şer'i hukukun özelliklerini, tarih içerisinde oynadığı rolü ve iktidarın kaynağına dönüşme sürecini anlatır (Akçuraoğlu Yusuf, 1329a, ss. 82-96; 1329b, ss. 117-134).

Eğitim alanına ait iki yazı, İsmail Hakkı'ya aittir. "El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki" yazısı, okullarda kâğıt, mukavva, tel, tahta, sac, demir, çamur, toprak, alçı gibi materyallerin kullanılmasının ruh, beden ve zihin terbiyesi açısından önemli olduğunu ve bunun ruh, beden ve zihin terbiyesi eksikliğimizi telafi etmek için iyi bir araç olduğunu ifade eder (İsmail Hakkı, 1329a, ss. 197-224; 1329b, ss. 329-363).

Sol sütunda gösterdiğimiz son yazı, "Memalik-i Osmaniyye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı" başlığıyla mecmuada yer alır ve Mimar Mukbil Kemal imzalıdır. Yazıda bir ülkenin medeniyet açısından gelişmesinin ölçütlerinden birisi olarak gösterilen tarihini ve kültürel eserlerini korumanın öneminden bahseder. Ancak, tarihî eser açısından epey zengin olan Osmanlı ülkesinde tarihî eser kaçakçılığının önüne geçilemediğinden ve bu konuda devletin gerekli önlemleri alamadığından söz eder (M. Mukbil Kemal, 1330, ss. 535-539).

2. Bilimsel Alanın Özerkliğine Doğru İlk Adımlar

Tablo 3'ün sağ tarafındaki yazıların konularını ve içeriğini, *Bilgi Mecmuası*'nın erken 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bilimsel alanın özerkliğini kazanma çabasının ürünü olan yazılar olarak görme eğilimindeyiz. Şöyle ki Tanzimat Fermanı'nın ilanına (1839) kadar geçen sürede Osmanlıların modern bilimsel bilgiyi tanıma, aktarma ve üretme mecraları; tercüme, sefaretnâmeler ve 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulmaya başlayan modern eğitim kurumları olmuştur. Modern eğitim kurumlarının kurulmasını takip eden eğitimi mümkün olan her türlü araç ve imkânla yayma eğilimine, gazetelerin çıkması da eklenince bilimsel bilgi sadece askeri amaçları gerçekleştirmeye yönelik olma hâlinde Osmanlıların modern dünyaya katılması, toplumun bilimsel bilgiye sahip olmasının gerekliliği gibi daha sivil hedeflerin gözetilmesine doğru bir genişlemeye uğradı (Burçak, 2005, p. 5; İhsanoğlu, 1996, s. 244).

Tercüme, sefaretnâmeler ve modern eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleşen Batı'da üretilen bilgiyi, tekniği, beceriyi tanıma ve aktarmada Osmanlıların gözettiği en önemli ölçüt bunlara duyulan ihtiyaç ile işe yarayıp yaramayacaklarıydı. Gazeteler, mecmualar bu somut ihtiyaç ve işe yararlılık

ölçütünün yanına başka boyutların eklenmesi ile yeni gelişmeleri hızlandırdı. Basın, Avrupa'da geliştirilmiş yeni bilgileri ve bilimsel teorileri okuyucuya ulaştırarak hem bunların tanınıp popülerleşmesine yardım etti hem de bilimin evrenselliğine ve otoritesine vurgu yapan çoğunlukla Tanzimat'ın açtığı modern okullardan mezun olmuş kişilerin oluşturduğu entelektüel ve bilimsel dergilerin ve hareketlerin doğmasını kolaylaştırdı. Örneğin, daha ilk Türkçe yayınlanan dergide bilimsel bilgiyi, tekniği tanıtma ve popülerleştirme amaçları görülür. Altı yüz civarında aboneye sahip *Vakâyi-i Tibbiye* (1849) bir yandan Süleymaniye Bimarhanesi'nde uygulanan tedavi yöntemleri ile istatistiki bilgilerini vererek bu bilimi tanıtıyor diğer yandan da mürver ağacı kabuğunun sağlık açısından yararını açıklayan bir yazıyı tercüme ederek yahut havanın insan bedenine olan yararlarını yazarak bilimin popülerleşmesine yardım ediyordu (Varlık, 1985, s. 112).

Münif Paşa'nın 1862'de kurduğu *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Derneği*'nin çıkardığı *Mecmua-i Fünun*¹⁶ da bilimin evrenselliği vurgusunun yanı sıra yeni bilgileri aktarmak ve Batılı kavramlara Türkçe karşılık bulmak gibi popüler ölçütleri de gözetmiştir. Dergi, pozitif bilimlerin yanı sıra tarih, coğrafya, felsefe, arkeoloji, eğitim, iktisat, maliye, sanayi, şehircilik, sağlık, basın, politika ve edebiyat gibi alanlarda da makaleler yayımlamıştır. Bu anlamda 19. yüzyılın ortalarından itibaren gözlemlenebilir bir gelişme olarak¹⁷ Osmanlı'da bilimsel bilgi, askeri ihtiyaçlar ile toplum yönetimi için gerekli bilgilerin aktarılmasından dünyayı anlamak için bir otoriteye, her eğitimli kişinin sahip olmadığı takdirde utanması gereken bir zorunluluğa ve nihayetinde bu kişilerin bir kısmının benimseyeceği bilimcilik (*scientism*)¹⁸ düşüncesine evrildi. *Mecmua-i Fünun*, Münif Paşa ile birlikte çalışan bir grup ansiklopedist aydınının Avrupa'da üretilmiş yeni bilgiler ve yeni bilgi dalları hakkında Osmanlı okur-yazar kesimine haber

¹⁶ Mecmûa-i Fünûn için bk. (Budak, 2011).

¹⁷ Bilimsel bilginin Osmanlı aydınlarında yer edinmesinde örnek vermek gerekirse *Mühendishane-i Berri-i Hümayun*'un başhocası İshak Efendi, 18. yüzyılda Avrupa'da jeoloji ve yer bilimlerinde geliştirilen yeni kuramları ilk defa Osmanlıya aktarırken geleneksel teolojik-kozmolojik açıklamalara atıf yapmamıştır (Bein, 2019, s. 224). Benzer şekilde Nérée Boubée'nin *Geologie Populaire à la Portée de Tout le Monde Appliquée à l'Agriculture et à l'Industrie* (1833) adlı kitabının Arapça tercümesinden Ali Fethi Efendi tarafından Türkçe'ye *İlm-i Tabakatü'l Arz* adıyla 1853 te çevrilmiş kitabına dönemin önde gelen bürokratları Âli Paşa, Fuad Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, o dönemde henüz Paşa olmamış Ahmet Cevdet Efendi övgü dolu takrirler yazmıştı. bk. (Şengör, 2009-2010). Son olarak yukarıdaki kitapta takriri bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın 1855 Bursa Depremine ilişkin yazdığı bir raporda depremi İslami referanslara dayalı değil yukarıda bahsi geçen kitabın açıklamalarını baz alarak raporunu yazmıştı (1991, ss. 33-35).

¹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mecmua-ı Fünun'un Osmanlı'da bilimcilik düşüncesinin ilk temsilcisi olduğunu söyler* (1995/1996, s. 173).

vermek amaçlı kurulmuş bir dergiydi. Bu dergi, Osmanlı kültürel alanının bir alt birimi olan popüler bilim dergiciliğinin dolayısıyla bilimsel/entelektüel alanın yapılanmasında ve gelişmesinde önemli bir dönemeçtir. Osmanlı kültürel alanının özerkleşmesi açısından da önemli bir girişim olsa da alanın özerkleşmesi için yeni gelişmelerin ve dinamiklerin oluşması gerekmiştir.

Osmanlı kültürel alanının, bürokratik alandan özerkleşmesinin ilk evresi kanaatimizce, 19. yüzyılın sonunda -yukarıda örneğini verdiğimiz gazete tirajlarının- gazetecilere belirli oranda maddi bağımsızlık vermesiyle başladı. Başka bir deyişle devletten mali anlamda özerkleşilmesi, gazetecilik alanının kendine ait bir gündeminin, düzeninin, mekanizmasının oluşmasında çok önemli bir rol oynadı. Basının ve yayıncılığın bir endüstriye dönüşmesi ise tam anlamıyla II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında gerçekleşecektir. Ardından bir alanın özerklik kazanmasının ikinci evresi, görece özerkleşen bu alandaki kültürel üretimde estetik kaygı ve edebî kalite gözetenlerle bu üretimi pazarın istediği içerik ve biçimlere göre yapanlar arasındaki tartışmanın sonucunda oluşan evredir. Yani, alan içi kalite değerlendirme ölçütlerine yönelik alan içi tartışmaların sonucunda ayrışıp kendi alanına sahip olanın alanda sermayesini¹⁹ oluşturduğu evredir (Bourdieu, 1999, ss. 191-221). Bu evre, *sanat toplum içindir* yahut *sanat sanat içindir* türünden bir ilkeyi benimseyip, bu ilke doğrultusunda elde edilecek sermaye için alanın yoğunlaştırılması evresidir. Bu anlamda Osmanlı kültür üreticilerinin *Klasikler Tartışması*²⁰ yahut *Dekadanlar Tartışması*²¹ gibi tartışmaları, edebî alanın estetik ve sanatsal ölçütlerini belirleme mücadeleleri olarak görülebilir. Sadece edebiyat alanı için değil herhangi bir alan içinde yeni ölçütleri ve ilkeleri yerleştirme çabası, ilgili alanın önceki ölçütlerini koyanlardan özerk olma çabası anlamına gelir. Ayrıca bu çaba, gerek önceki ölçüt sahipleri gerekse de sonraki ölçüt koyma iddiasında olanlar için gerçek sanat eseri ortaya koyarak elde edilecek başarı kıstasını da içerir. Bu başarı, herhangi bir sermaye türünün algılanıp onay gördüğünde dönüştüğü sermaye olarak *sembolik sermaye* adını alır ve alanın tam olarak özerkleşmesinin hatta alanın oluşmasının ön şartıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108; Bourdieu, 2006, s. 148).

¹⁹ Bourdieu, sermaye türlerinin kullanılabilir kaynaklar ve güç formları olarak dört çeşit olduğunu söyler: gelir, servet ve parasal varlıktan oluşan *ekonomik sermaye*; farklı malûmat ve hüner sahibi olma biçimlerine tekabül eden *kültürel sermaye*; eyleyicilerin başka grup veya eyleyicilerle olan-ilişkiler, bağlar, grup üyelikleri gibi- rabitalar sayesinde sahip oldukları kaynaklara dayanan *sosyal sermaye*; dördüncü sermaye türü ise alan içinde ve alanın mantığına uygun bir şekilde meşruiyetleri algılanıp tanındığı, kabul edildiği zaman ilk üç sermaye biçiminin büründüğü biçim olan *simgesel sermaye*dir (1986, p. 16).

²⁰ Klasikler tartışması için bk. (Kaplan, 1998).

²¹ Dekadanlar Tartışması için bk. (Gökçek, 2014).

Osmanlı kültür alanının alt alanı olarak edebiyat alanının özerkleşme süreci, yukarıda kısaca değindiğimiz süreçte ciddi anlamda mesafe katetmiştir. Bu ivmelenmede hiç şüphesiz II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında entelektüel alanın özerkleşmesi için ön şart olan yayıncılıkta sansürün kaldırılması, çok önemli bir rol oynamıştır. Yayıncılık alanında sansürün kaldırılmasının önemi, 19. yüzyıldan *Bilgi Mecmuası*'nın yayınlandığı zaman dilimine taşınan ve Osmanlı kültür alanına doğrudan etki eden çeşitli gelişmeler eşliğinde daha iyi anlaşılır. Bunlar; Osmanlı okur-yazar kitlesinin hem nicelik hem de nitelik açısından gelişmesi, özellikle Batı tarzında eğitim veren okullar başta olmak üzere her türden okullaşma ve bunun siyasi rejimi daha özgürlükçü kıılma yönündeki talepleri kamçılmasıyla eşzamanlı bir şekilde Avrupa'dan -telgraf, saat ve demiryolu türünden- aktarılan yeni teknolojilerin iktidarın merkezileşme amacına matuf homojenliği, itaati ve düzeni aşılama amacıyla kullanılması (Wishnitzer, 2015, s. 171) türünden gelişmelerdir. Bütün bu gelişmeler, sansürün derecesine göre az ya da çok haber ve bilgi aktaran failer olarak gazetecileri, siyasal iktidara muhaliflikten yahut onunla uyumlu bir yayıncılıktan, edebî ve fikrî gazeteciliğe kadar uzanan bir tayfta mesleklerini icra etmeye mecbur kılmıştır. Bu mecburiyetten daha önemlisi ise bu gelişmenin kültür üreticilerinin hangi türden yayın yapacakları konusunda tercih seçeneklerini genişletmesidir.

Başka bir deyişle edebî ve fikrî gazetecilik dışında magazinden mizaha, bilimsel yayıncılıktan çeviri eserlerin çeşitliliğinin artmasına kadar uzanan yayın zenginliğinin önü açılmıştır. Bütün bu yayın zenginliği ve patlaması; kişisel, grup, ideolojik yahut etnik çıkara²² dayalı yayıncılığın aşılmasını teşvik eden ve kolaylaştıran bir ortamın oluşmasını sağladı. Aynı zamanda bu ortam, kültürel üreticileri daha evrensel, siyasal veya makalemizin konusu olan dergiyi en iyi tanımlayacak sıfat olarak bilimsel/entelektüel yayınlara sevk etmesinin -hatta *Bilgi Mecmuası* özelinde düşünecek olursak bizzat tercih edilmesinin- zeminini hazırladı.

Bilgi Mecmuası gibi bilimsel ve entelektüel derinliği aşikâr bir derginin yayınlanmasında sansürün kalkmasıyla kendiliğinden oluşan ortamın sağladığı serbestliğin, zamanının toplumsal bağlamının yahut çevre ya da tarihsel-siyasal arka planın uygunluğu önemli faktörler olmuştur. Bu faktörlerin yanı sıra hemen hemen aynı siyasal ideolojiye sahip bir muhitin içinde gözlemlenebilecek bilinçli bir sınır çizgisinin ve gözetilmiş bir farklılığın varlığı da önemlidir. Başka bir deyişle Türkçülük düşüncesini savunan bir muhitin içinden doğmuş *Bilgi Mecmuası* ile *Türk Yurdu*'nun benimsediği farklı yayın politikaları, *Bilgi Mecmuası*'nın bilinçli bir tercihinin ve gözettiği farklılığın bir sonucudur. İki derginin içeriğinin karşılaştırılması, hem *Bilgi Mecmuası*'nın anlaşılıp

²² Çıkar kavramı için bk. 7 numaralı dipnot.

konumlandırılması açısından hem de yaptığı tercihin ve gözettiği farkın ne türden amaçları barındırdığının analizinde önemlidir.

Kanaatimizce bu sınır çizgisi, kendiliğinden oluşan bir doğal sınır değil, bilinçli bir tercihtir. Bu bilinçlilik, Osmanlı okur-yazar kesiminin nitelikli bilimsel dergi arzını karşılama olgunluğuna eriştiği, güncel siyasal gelişmelerden bağımsız, bilim için bilim ilkesi doğrultusunda yayın yapma zemininin oluştuğuna dair inancın bir sonucudur. Başka bir deyişle *Bilgi Mecmuası*, bilimi olabildiğince araçsallaştırmayan bir bilim yayıncılığını inşa etmeyi amaçlarken *Türk Yurdu* ise Türkçülük ideolojisinin düşünsel altyapısını güncel siyasi gelişmelerden kültürel içeriklere, sosyolojiden etnografyaya kadar uzanan bir tayftan elde edilen bilgilerle ihya etmeyi hedefler. Bu iki derginin içerdiği yazıların nitel ve nicel farkları üzerinden aşağıda kurmaya çalıştığımız karşılaştırma perspektifinin *Bilgi Mecmuası*'nın bilimsel/entelektüel alanın özerkleşmesi yolunda önemli bir çaba olduğuna ilişkin tezimizin kanıtlanmasında yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

Bu anlamda *Türk Yurdu*'nun içeriğinde Tablo 3'dekine benzer bir bilimsel yazı yelpazesi yoktur²³ (*Türk Yurdu*, 1998, s. XL). Bu yokluğun nedeni, aynı muhitin çıkardığı *Bilgi Mecmuası* ile *Türk Yurdu* dergilerinin benimsediği önceliklerdir. Yukarıda dile getirmeye çalıştığımız gibi ilki, olabildiğince bilimin yapılabilmesinin gerektirdiği öncülleri ve ölçütleri odağına alarak bu amaç doğrultusunda bilim yayıncılığını hedefler, diğeri ise Türkçülük ideolojisinin kültürel, siyasi ve edebî altyapısını oluşturmayı hedefler. Bu bağlamda aynı muhitin ürünleri olarak iki derginin yazarlarını karşılaştırdığımızda *Bilgi Mecmuası*'nda yazan yirmi dokuz yazar içerisindeki on yazarın *Türk Yurdu* Dergisi'nde de yazdığı görülür.

Bilgi Mecmuası'nda yazıları çıkmış on dokuz yazarın, 1913 ve 1914 yıllarını ölçüt olarak aldığımızda, *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazıları yoktur. Yazıları olan on yazarın ise *Türk Yurdu*'nda yazılarının çıkması doğaldır çünkü daha önce belirttiğimiz gibi hemen hepsi Türkçülük düşüncesini küçük sayılabilecek farklarla benimsemiştir. *Türk Yurdu*'nda yazısı olmayan yazarların *Bilgi Mecmuası*'ndaki yazılarına baktığımızda bu yazıların çoğunlukla bilimsel uzmanlık isteyen yazılar olduğu göze çarpar. Bundan Mecmuası'nın bilimsel uzmanlığa dayalı yazarları ve yazıları tercih ettiği sonucunu çıkarabiliriz. İlgi çekici olan, her iki dergide de yazan yazarların Mecmuası'nda farklı *Türk Yurdu*'nda farklı tarzda yazmalarıdır. Bu durum, bu iki derginin benimsediği ve yukarıda bahsi geçen amaçları ile yayın politikalarının doğal bir sonucudur. Örneğin Mehmed Tahir'in *Türk Yurdu*'nda, belirtilen yıllarda toplam sekiz yazısı çıkmış

²³ *Türk Yurdu* dergisinin, *Bilgi Mecmuası*'nın çıktığı 1913-1914 yıllarını kapsayan V. ve VI ciltlerinde toplam 215 yazı vardır. Bu yazılar incelendiğinde, *Türk Yurdu*'nda *Bilgi Mecmuası*'nda yer alan Felsefe, Tıp, Dünya Tarihi ve Hukuk gibi alanlarda yazı yoktur. Bk. (*Türk Yurdu*, 1999).

iken (*Türk Yurdu*, 1998, s. XLI), Mecmua'daki yazısı bir kitabın tanıtımıdır (Mehmed Tahir, 1330, ss. 658-660). Zeki Velidi'nin Dergi'deki iki yazısı Vambery'nin eserleri ve Türklere bakışı hakkında iken (Zeki Velidi, 1329a, ss. 122-124; 1329b, ss. 169-171), Mecmua'daki yazısı daha kapsayıcı ve evrensel eserler veren İbn Haldun üzerinedir (Zeki Velidi, 1330, ss. 733-743). Başka bir örnek, Rıza Tevfik'in Dergi'de birisi Recâizâde Mahmud Ekrem'in ölümü nedeniyle yazdığı taziye yazısı iken diğer iki yazısının şiir olmasına karşılık (Rıza Tevfik, 1329, s. 184; 1330a, ss. 355-356; 1330b, s. 351), Mecmua'daki yazısının felsefe tarihi üzerine olmasıdır (Rıza Tevfik, 1330a, ss. 541-555; 1330b, ss. 676-703).

Türk Yurdu bütün mesaisini Türk kültürünün ve tarihinin her türden içeriğini araştırmak, “Türk unsurunun menâfi-i siyasiyeye ve iktisadiyesini müdafaa etmek, Türklerin birbirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve hassaten kardeşler arasında sevinç ya da kederi mucip olacak vak’aları” bildirmek amacına yönelik bir yayın politikası izlemiştir (Arai, 1994, ss. 83-84; Özden, 1998, s. XIII).

Bilgi Mecmuası ise belirgin bir şekilde bilimsel bir platform olarak yayın yapacağını söylemekle kalmamış, bunu yerine getirmiştir. Nitekim, Mecmua'yı çıkaran Türk Bilgi Derneği'nin kuruluşunu haber veren Kazım Nami [Duru], Mecmua'nın çıkış sürecini ve daha önemlisi misyonunu ve artık böyle bir derginin çıkması için *-vâsi bir mikyasta-* gerekli şartların oluştuğunu şöyle dile getirmiştir:

Hatırlardadır ki, yalnız Türk tarihi, lisanı, edebiyatı vesairesi ile işgal etmek üzere vaktiyle teşekkül eden Türk Derneği ahiren yeni bir şekle girmeye ve ihtisas şubelerine ayrılmaya teşebbüs etmiş idi. Birçok sebeplerle tamamıyla neticelenemeyen bu teşebbüs şimdi daha vâsi bir mikyasta husûl bulmuştur. Türk Derneği yukarıda söylediğimiz gibi yalnız Türkiyat ile işgal ediyordu. Asrın ilim ve fenninden istifade husûsu düşünülüyordu. Şimdi o cihete dikkat ve ehemmiyet atfolunmuş, ve bütün ilim şubelerini ihtiva etmek üzere Türk Bilgi Derneği nâmıyla ilmi bir cemiyet vücuda getirilmiştir. (...) Türk Bilgi Derneği tabiiyât, riyaziyyât, içtimaiyyât...ilh. gibi şubeleri muhtevî olacak, eski Türk Derneği de Türkiyat Derneği ismiyle Türk Bilgi Derneği'nin bir şubesini teşkil edecektir ([K]azım [N]ami, 1999, s. 415).

Mecmua'nın yayın politikasına egemen olacağı söylenen bilimsel/entelektüel özerkliğin uzmanlık ve metodoloji vurguları, kuruluş beyannâmesinde daha önce fazla rastlanılmayan keskin ifadelerle dile getirilir. Mecmua'yı çıkaran *Türk Bilgi Derneği*'nin reisi Celâl Sahir tarafından imzalı beyannâmede bilimin, hakikati yalnız hakikat için arayanlar tarafından layıkıyla yapılabileceği, bu faaliyet esnasında “amelin acil ihtiyaçlarını hiç düşünmeme[li], o noktaya ehemmiyet vermemelidir” denilmiş, “ameli endişeler[in] nazarın safvet ve selametini ihlâl ettiğini, bizde ilmi ilim için seven ve sırf bu endişe ile çalışan müstakil bir alim

sınıfının olmadığı, alimlerimizin ya memurlardan yahut doktor, mühendis gibi sanat sahiplerinden” ibaret olduğu için ilimi görevlerinde başarılı olmak “için işe yarayan bir fenden (*technique*) ibaret” gördükleri dile getirilmiştir. Ayrıca yazıda “işte bu itibar ile, bizde ilim fenden ayrılmadığı için memlekette ne ilim ne de fen terakki ediyor” (Uçman, 2003, s. 6) ifadeleri de yer almıştır.

Beyannâme'nin Osmanlıda o ana kadar bilimin yükselmemesinin üç nedeninden ilki olarak görülen *ilim ile amel in ayrılması* maddesi başlığında dile getirilen bu ifadeler, bilimsel faaliyetin teorik yönünün, kendine özgünlüğünün, değerinin, ürettiği bilginin işe yararlılığı ölçütüyle değil, bizzat faaliyetin kendisiyle ölçülmesi, takdir ve onay görmesi gerekliliğine dairdir²⁴. Ayrıca bilimsel/entelektüel iş gücü ile çoğu devlette görevli olan uzman iş gücünün ayrılmasına dair bir manifesto olduğu da söylenebilir. Aynı zamanda “ilmin umumi ve karışık ma'lumat manasından anlaşıldığı cihetle, ilim hayatına girmek isteyen her ferd[in], mütebahhir, hezarfen olmağa çalışır. Hayatını yalnız bir ilme hasreden âlimimiz yok gibidir” (Uçman, 2003, s. 6) satırlarıyla da malumat ile

²⁴ Celal Sahir'in bilimsel, entelektüel faaliyetin derhal işe yarar somut bir icatla ya da keşifle sonuçlanmasının gerekmediğini savunması, geleneksel ve daha çok bürokratik bir görevde olan alimlerin ise bilimsel faaliyeti bir tekniğe yani hemen işe yarayacak bir sonuca, icâta, alete indirgemesini eleştirmesi önemlidir. Bu ifadeler Aristoteles'in illa somut, işe yarar bir sonuca, bağlanmayan daha çok soyut, düşünsel faaliyetleri işaret eden *praxis* ile bir eylem, yapıp-etme sonucunda ortaya çıkan daha çok somut şeylere göndermede bulunan -en yetkin hali olarak zanaatkarın faaliyeti *tekhne* olan- *poiesis* ayrımını akla getirir. Antik Yunan dünyasının özellikle de Aristo'nun kesin bir şekilde birbirinden ayırdığı bu iki kavramın her ikisi de değerlidir (Aristoteles, 2007, ss.117-118). Bu ayrımın konumuz bağlamından önemi ise Osmanlı'da bu iki kavram arasında bir ayrımın olmadığı dolayısıyla somut bir sonuca varan *poiesis* faaliyetinin daha değerli olduğu, somut bir sonuca varmayan, düşünce üretimini, *praxis*in “havanda su dövmek” türünden ifadelerle küçümsendiğidir (Yavuz, 1996, ss.184-185). Bu zihniyete daha somut iki örnek vermek gerekirse, 18. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış önemli bir alim olan Saçaklızâde'nin ilimleri sınıflandırdığı eseri olan *Tertibu'l-Ulûm'da* felsefeyi zararlı ilimler arasında sayması (Çetintaş, 2006, ss.158-168) ile Şair Nabi'nin oğluna öğüt verirken söylediği, *Etme halka satacak ilme heves/ Eyleme bâ-hûdetazyî-i nefes / Öyle bir ilme çalış kim mutlak/Anı bir sen bilisin bir dahı Hak/ Hikmet ü felsefeden eyle hazer/ Evliyâ nüshasına eyle nazar* (Mengi, 1991, s. 77) dizeleri verilebilir. Nabi, ilmin, getirdiği fayda ölçütünde değerli olduğunu, somut bir getirisi olmayan felsefe ile uğraşmanın boş yere zaman harcamak olduğuna ilişkin dizeleri Osmanlı zihniyetinin bir yönünü bize vermesi açısından önemlidir. Celal Sahir'in *ilmi ilim için sevmek* türünden ifadeleri, yeni bir tavidir. Bu yeni tavrın 18. yüzyıla kadar uzanabileceğine dair, felsefeyi dünyevi bir tavır ve uğraş olarak kabul eden Padova Aristoculuğu perspektifinden yazılmış Johannes Cottunius'un, *Commentarii...de physico auditu* eserini Yanyalı Esad Efendi'nin, *El-Tâ'lîmü's-Sâlis* adıyla çevirmesi ve bu eserin Rum ve Müslüman Osmanlı eliti üzerinde yarattığı etkiye dair bk. (Küçük, 2013).

bilgi, malumat sahibi mütebahhir; hezârfen ile de uzmanlaşmış bilim adamı arasında bir karşıtlık kurulmuştur. Bu karşıtlık, hem geleneksel Osmanlı bilim anlayışından bir kopuş isteğinin sonucu olarak hem de uzmanlaşmış bilim adamlarının oluşturduğu bilimsel/entelektüel alanın her konuda bilgisi olan *mütebahhir*lerin *hezârfen*lerin boy gösterdiği gazetecilik alanından farklılaşması, özerkleşmesi gerektiği imâsını içinde taşır. Bu özerkleşme zamanının geldiği ve bir ihtiyaç olarak belirdiğine, Mecmua'nın bu özerk alanı oluşturma konusunda kendisini *salâhiyetdâr* gördüğüne ve bu girişiminin öncüsü olacağına dair beyannâmedeki şu satırlar dikkat çekicidir:

Memleketimizde umumi fikir seviyesinin kâfi derecede yükselmemesinden dolayı, şimdiye kadar ilimde ihtisas ihtiyacı hissedilemedi; herkes her şeyden bahsetmekte kendini salâhiyetdâr gördü. Halbuki memlekette ilmi bir hayat uyandırmak ihtiyacı duyulduğu şu dakikada artık eski hezârfenliğe vedâ etmek lüzumu kat'i bir sûrette anlaşılıyor (...) İşte Türklerde ilmi bir hayatın başlaması için (...) yapılacak ilk iş bir ilim cemiyeti teşkil etmek ve onun naşiri olmak üzere hakiki manasıyla İlmî bir mecmua çıkarmaktır. Bu mübrem ihtiyacı nazara alan bazı ilim muhibleri, ihtisas şubelerine münkasım ve her ilmi hususu usulüne tevfikân tedkik etmekle mükellef 'Türk Bilgi Derneği' namıyla bir cemiyet teşkiline ve sahifeleri bütün ihtisas erbabına açık Bilgi Mecmuası namında aylık ilmi bir risale tesisine teşebbüs ettiler (Uçman, 2003, s. 6).

Mecmua'nın uzmanlaşma eksikliği, alanlarında uzmanlaşmış bilim adamı eksikliği *İlim dairesinde iş bölümünün yer tutmaması* başlığıyla Beyannâme'nin ikinci maddesini oluşturur. Bu eksiklik, Mecmua'yı çıkaran Türk Bilgi Derneği'nin 14 Mart 1914'te yapılan ilk genel kurul toplantısında ifade edilmiş bir husustu. Celâl Sahir, toplantının açılış konuşmasında “memlekette ilmi bir inkılap vücuda getirmenin ehemmiyetini ve ilimde usûl ve ihtisasın lüzum ve mahiyetini teşrih ve izah etmesi” ve daha önemlisi, Derneğin ilmi reisi olarak addedilen Emrullah Efendi'nin²⁵, “öteden beri memlekette akademi teşkili maksadının husulüne çalıştıklarını ve bunun şimdilik hükümetçe yapılması kabil olmamışsa da ileride herhalde imkân hasıl olacağını ve bu derneği o encümenin bir mebde'i gibi telakki ettiklerini” (Bilgi Mecmuası, 1330, s. 646) açıklaması, bu konuda Derneğin kendisine biçtiği rolü göz önüne sermiştir. Bu doğrultuda çıkarılan Mecmua'nın ihtisas sahibi herkese açık olduğunun belirtilmesi ve bu hususun sadece beyannâmede geçen bir ifade olmadığının kanıtları ise Dernek'te altı uzmanlık alanının açılması ile Mecmua'da yer alan yazılardır.

Celal Sahir ve Emrullah Efendi'nin ifadesinde Dernek, ileride açılacağı umulan Batı tarzındaki akademinin kaynağı ve öncüsü olarak addedilir. Uzmanlaşma, Mecmua'nın yazarları tarafından da birçok defa vurgulanır (İsmail Hakkı, 1329a,

²⁵ Emrullah Efendi için bk. (Ergün, 1982).

ss. 202,203; 1329b, s. 329; Lûtfî, 1330, ss. 553, 556, vd.; Rıza Tevfik, 1330b, s. 681).

Avrupa tarzında bilim akademisi/bilim alanı (Toprak, 2013, s. 189) kurmanın ön şartlarından birisi olarak görülen uzmanlaşmaya dair en kapsamlı vurgular, Fuad Köprülü'nün yazılarında görülür. Üstelik Köprülü, yazılarında -beyannâmedeki diğer iki eksiklik olan hakikat ve metodoloji gibi- doğrudan uzmanlaşmayı sadece zikrederek değil uzmanlaşma, metodoloji, bilimsel kavrayış, hakikat, literatür değerlendirmesi gibi bir bilimsel çalışmanın içermesi gereken tüm boyutları ile ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle Köprülü'nün yazılarında bir bilim dalında uzmanlaşmanın nasıl olacağına yanı sıra bilim, metot ve hakikat öncelikleri ile o bilim dalının oluşmasında büyük rolleri olan klasikleşmiş eserlerin zayıf ve kuvvetli yanları karşımıza çıkar. *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* isimli makalesi²⁶, metodolojiyi hakikate ulaşmak için *takibe mecbur olduğu yol* olarak tarif eder (1329a, s. 3). Yazının bir başka yerinde ise bilim adamlığının en önemli vasıflarından birisi olarak *müfekkiresini hakikat karşısında ilme has bir vaziyette bulundur[mak]* olduğunu belirtir (1329a, s. 24).

Mecmua'da özellikle Fransa'daki bilim akademileri örneğinde Avrupa tarzı bir akademinin hedeflendiği, Lûtfî [Fikri]'nin, Sorbonne Üniversitesi ve bu üniversite dışındaki bilim kuruluşlarını konu edinen dört adet yazısında iyice belirginleşir (1329, ss. 298-417; 1330, ss. 478-489).

Lûtfî'nin yazıları hem çok ayrıntılı hem de hacimlidir. Sorbonne Üniversitesi'nin tarihçesini, mimarisini, fakültelerini, bölümlerini ve okutulan derslerini tanıtmıştır. Ancak Lûtfî, Sorbonne'un başlangıçtaki yenilikçi tavrının zamanla kaybolduğunu ve katı gelenekçi tutumunun yeniliklere kapalılığı getirdiğini eleştirel bir tonda anlatmıştır. Bu tonun en belirgin olduğu yerler, büyük bir *ilmi inkılabın* öncüleri olarak Montesquieu, Jean Jack Rousseau, Diderot, D'Alembert, Voltaire gibilerinin açtığı *hürriyet-i tefekkür devresinin bile ehemmiyet ve kıymetini takdir edememiş ve bu büyük mütefekkirler ile başlayan inkılap-ı ilmi[nin]* Sorbonne'dan içeri giremediğini belirten ifadelerdir (1329, s. 401). Lûtfî'nin bu satırların biraz ilerisinde Sorbonne Üniversitesi'nin o anki durumunun gittikçe kötüleştiğine dair ifadeleri ise tam da makalemizin ana

²⁶ Fuad Köprülü'nün bu makalesi, sadece Türk Edebiyatı Tarihi'ne nasıl yaklaşılması gerektiğine dair değildir; makale, bilim, metodoloji, hakikat, tarih, edebiyat tarihçiliği, sosyoloji gibi kavram ve disiplinlerin, *Taine*'den *Vico*'ya, *Marks*'tan *Fustel de Caulanges*'e, *Montaigne*'den *Lanson*'a kadar pek kişiyi, Türk Edebiyatı tarihi çalışmalarında ne türden işlevleri olabileceği üzerine olduğu gibi Türk Edebiyatı tarihi çalışmayı düşünenlere de alanın temel problemlerinin genel bir manzarasını da çizer. Köprülü'nün sadece bu makalesi bile Mecmua'nın bilimsel alanın inşasında ne kadar önemli ve büyük bir adım olduğunu ispatı gibidir.

teması olan bilimsel/ entelektüel alanın özerkliğiyle akademinin performansı arasında kurduğu doğru orantıyı gösterir:

Dârü'l-fünûn (...) muallimlerinden kısm-ı âzâminin iktidar-ı ilmiyeden ziyade zî-nüfûz ricale intisapları nazar-ı dikkate alınarak intihab olunması ve binaenaleyh iktidarsızlığı, derslerinde hürriyet-i fikriyelerini istimâl edememeleri Dârü'l-fünûn'un alem-i medeniyet nazarındaki ehemmiyetini tenzil ettikçe ediyor (1329, s. 403).

Lûtfî'nin *iktidar-ı ilmiyeden zî-nüfûz ricale intisap* etmenin getirdiği kariyerin özgür bir şekilde ders vermeyi engellediğine ilişkin ifadeleri, bir akademinin başarısı için elzem olan koşullara dair olduğu gibi doğası gereği *zî-nüfûz ricale intisap* eden muallimlerin siyasi gündemle uyumlu olma hâlinin sakıncalarını da barındırır.

Osmanlı özelinde Lûtfî'nin bir problem olarak gördüğü *iktidar-ı ilmiyeden zî-nüfûz ricale intisap* etmenin dışında yani devlet aygıtından yahut siyasi gündemden görece bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren çeşitli bilim dernekleri, ilkin 19. yüzyılda görülür. Bu anlamda *Encümen-i Dâniş* (1851), *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (1861), *Cemiyet-i İlmiye* (1879) gibi derneklerin ülkenin siyasi, toplumsal vb. türden sorunlarını olabildiğince bilimsel bir perspektiften değerlendirme çabaları önemlidir. Özellikle *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin, Münif Paşa'nın sorumluluğunda 1862'de çıkarmaya başladığı kesintili olarak 43 sayı çıktıktan sonra 1883'de kapanan *Mecmua-i Fünûn* dergisi, doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında nitelikli yazılarıyla *diyanet ve zaman-ı hâl politikasından uzak* bir yayın anlayışıyla ve o ana kadar görülmemiş bir şekilde bilimsel bir perspektife sahip olmasıyla dergicilikte bir ilktir. *Cemiyet-i İlmiye* tarafından 1879-1880 yılları arasında yedi sayı yayımlanmış *Mecmua-i Ulûm* dergisi de politik konulardan ziyade bilimsel ve edebî konulara ağırlık vermesiyle önemlidir. Konumuz itibarıyla bu yayınlar, bilimsel/entelektüel alanın yapılanmasının erken örnekleri sayılabilir.

Ancak, yine de bu derneklerin ve onların yayınlarının siyasal alana, başka bir deyişle bürokratik alana az ya da çok tabi olma dereceleriyle, aktüel siyasal olay ve olgularla aralarına mesafe koymayışlarıyla, -Bilgi Mecmuası gibi uzmanlaşma, metodoloji, bilim için bilim gibi- alan içi ölçütleri oluşturma konusundaki muğlaklıklarıyla bilimsel/entelektüel alanın özerkliği konusunda yeterince yol katedemediklerini söyleyebiliriz. Bunda, söz konusu dergilerin yayımlandıkları tarihlerde, II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamıyla kıyaslanamayacak oranda sınırlı özgürlük ortamının olması, kendi dönemlerindeki sansürün yarattığı atmosferin eziciliği; daha da önemlisi, *Mecmua-i Ulûm*'un yahut daha uzun soluklu olan *Mecmua-i Fünûn*'un -ilk üç sayısı hariç- bilimi bilim için yapmak düsturunu şiar edin(e)medikleri gibi nedenler etkili olmuştur denilebilir.

Sonuç

İmparatorluk, Erken Modern dönem olarak adlandırılabilen 16. ve 18. yüzyıldan Modern dönem olarak bilinen 19. yüzyıla girerken sadece bilimsel faaliyetler değil, basın ve edebiyat alanları gibi alanlar da yoğunlukları değişen ölçülerde bürokratik alana önemli oranda tâbiydi. Bir bakıma bütün 19. yüzyıl boyunca İmparatorluğun kaderini çizmiş bürokrasiden/kalemiyeden, ilk olarak özerkleşen gazetecilik ve edebiyat alanlarının ardından bizzat basın alanından bilimsel/entelektüel alanının özerkleşme çabası, erken 20. yüzyılda, bilimsel dergicilik üzerinden görülmeye başlandı. *Bilgi Mecmuası* örneğinden yola çıkarak temellendirmeye çalıştığımız bu çaba, siyasal gündemden –yahut siyasal olanla uyumdan- bağımsız olabilmeye anlamını da içeren belirli oranda bir kopuşun sonucunda ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce bu kopuş iddiamızı güçlendiren en önemli kanıt, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında entelektüel iktidara önemli oranda rengini veren ve gittikçe güçlenen Türkçülük akımının içinde yer alan *Bilgi Mecmuası*’nın ve *Türk Yurdu Dergisi*’nin içeriklerinde gözlemlenen öncelikler üzerinden ortaya konulabilir. *Bilgi Mecmuası*, bilimin ne olduğu, niteliği, yapılabilme koşulları, bilim adamının özelliklerinin anlatıldığı yazılarının yanı sıra uzmanlık bilgisi yüklü tıp, felsefe, sosyoloji, Dünya edebiyatı yazılarıyla da öne çıkmıştır. Bu anlamda *Bilgi Mecmuası*’nın bilime, bilimin değerine ve ön şartlarına hem vurgusu hem de olabildiğince bu doğrultudaki yazılarından oluşan içeriği ile *Türk Yurdu Dergisi*’nin benimsediği genel çatı olarak Türkçülük düşüncesini siyasal, kültürel, edebî, etnografik içeriklerle tahkim etme gayreti arasındaki fark, bilinçli bir tercih farklılığıdır. Bu iki farklı konumlanmada -ki bu entelektüel işgücü açısından belirli bir ayrışma anlamına da gelir- *Türk Yurdu Dergisi*, İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasal durumun yarattığı koşulların doğrudan sonucudur. Dergi, içeriğindeki yazıların siyaset dışı yahut güncel ya da tarihî, edebî, dilsel ve sanatsal meselelerle ilgili olup olmadığından bağımsız bir şekilde siyasi fikir yayıncılığının- Türk milli kültürünü ve tarihini inşa matuf- epey etkin bir örneğidir. *Bilgi Mecmuası* ise Osmanlı okur-yazar kitlesinin hatırı sayılır bir kesimi için gazete ile yetinme eşiğinin epey geçildiği ve bu eşiği geçmiş bir okur kitlesinin karşısına -yani gazetecilik ve edebî popüler yayıncılığın başka bir deyişle pazar mantığına göre oluşmuş arzın karşısına- entelektüel birikimi, bilimin bilim için yapılmasını, uzmanlaşmayı, metodolojiyi, bilimsel düşüncüyü model alan bir yayın olarak çıkmıştır. Bu anlamda Mecmua, pek çok makalenin içeriği ve teknik dili göz önüne alındığında dönemin diğer dergilerinden ayrıldığı gibi çoğunlukla uzman, metodolojiyi önceleyen yahut entelektüel merak sahibi kişilere yönelik yayın tavrıyla da elit bir entelektüel, bilimsel ve estetik ortaklık kurma peşinde gibidir. Böyle bir ortaklığın ilk şartı, kendini aktüel ve popüler olandan yalıtmaya yeteneği geliştirmeye çabalamak olmuştur. Bu çabanın ikinci adımı, yaygınlığı ve arz bolluğu düşünüldüğünde gazetecilik ve edebiyat alanlarıyla bilimsel/entelektüel alan arasında bir farklılaşmayı tesis etme girişimidir. Bu farklılaşmanın tesisi ise bilimsel/entelektüel alanın bilimi sadece bilim için yapma, uzmanlaşma ve metodoloji gibi kriterleri geliştirmesiyle gazetecilik/edebiyat alanından özerklik kazanması anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- [Ahmed] Cevdet Paşa (1991), *Tezâkir 1-12*, (3. bs.). C. Baysun, (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1329a/1913). Vambery'nin Eserleri ve Eserlerinde Türklere Nazarı. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 5(55), 122-124. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1329b/1914). Vambery'nin Eserleri. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 5(58), 169-171. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Ahmed Zeki Velidi. (1330/1914). İbn Haldun Nazarında İslam Hükümetlerinin İstikbali. *Bilgi Mecmuası*, 2(7), 733-743. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçuraoğlu Yusuf. (1329a/1913). Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe. *Bilgi Mecmuası*, (1), 82-96. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçuraoğlu Yusuf. (1329b/1913). Osmanlı Saltanatı Müessesâtı Tarihine Dair Bir Tecrübe. *Bilgi Mecmuası*, (2), 117-134. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Akçura, Y. (1998). Türklük. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 2. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Andon Tıngır. (1330/1914). Türk Dilinde (Ne) Edat-ı Selbi. *Bilgi Mecmuası*, (6), 664-667. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Arai, M. (1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles. (2007). *Nikomakhos'a Etik* (S. Babür, Çev.), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aydemir. Ş.S. (1971). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, (1908-1914)* (C. II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Basiretçi Ali Efendi. (1997). *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*. N. Sağlam, (Haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Bein, A. (2019). 1894 İstanbul Depremi ve Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim. S. Güvenç Salgırlı ve V. S. Öğütle (Ed.). *Geç Osmanlı'dan Günümüze Modern Doğa Bilimciliği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J.G. Richardson, (Ed.). *Handbook of Theory and Reserach for the Sociology of Education*. Newyork: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1999). *Sanatın Kuralları* (N.K. Sevil, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler* (H.U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri* (F. Öztürk, vd. Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L.J.D. (2003). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brummet, P. (2003). *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm* (A. Anadol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Budak, A. (2011). *Mecmûa-i Fünûn: Osmanlı'da İlk Bilim Dergisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Burçak, B. (2005), *Science. A Remedy for All Ills Healing "The Sick Man of Europe": A Case for Ottoman Scientism* (Unpublished Ph.D. Dissertation). Princeton University Press.

- Çetintaş, İ. (2006). *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Doktor Dreyfuss. (1330/1914). Son Seneler Zarfında Selanik Belediye ve Musavi Hastanelerinde Ameliyatları İcra Edilen Batın Cüruh-ı Nafizesi Hakkında Bazı Mütalaalar. *Bilgi Mecmuası*, (5), 517-534. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Ebüzziya Tevfik. (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (C. 2). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Ergün, M. (1982). Emrullah Efendi: Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları. *Ankara Üniversitesi DTCFD*, XXX(1-2), 7-36.
- Erkul Yağcı, A.S. (2011). *Turkey's Reading (R)evolution: A Study on Books, Readers and Translation (1840-1940)* (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Fazlıoğlu, İ. (2005). Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri. *DÎVÂN İlmi Araştırmalar*, 18(1), 1-57.
- Gökçek, F. (2014). *Bir Tartışmanın Hikayesi Dekadanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Göker, E. (2007). Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?. (G. Çeğin, E. Göker vd., Der.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, ss. 277-303. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsoy, Ü. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi Dergileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu-Batı*, 46, 207-221.
- İhsanoğlu, E. (1995/1996). Genesis of Learned Societies and Professional Associations in Ottoman Turkey. G. Hazai, (Ed.), *Archivum Ottomanicum*, 14, 161-191. Harrasowitz Verlag.
- İhsanoğlu, E. (1996). *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İskit, S. (1939). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Mfv.
- İsmail Hakkı. (1329a /1913). El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki. *Bilgi Mecmuası*, (3), 197-224. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- İsmail Hakkı. (1329b/1913). El İşlerinin Terbiye Nokta-i Nazarından Tetkiki. *Bilgi Mecmuası*, (4), 329-363. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Kaplan, R. (1998). *Klasikler Tartışması*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kazım Nami. (1999). Türklük Şuûnu. (M. Şefkatli, Ed.), *Türk Yurdu*, 2. Ankara: Tutubay Yayınları.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koç, H. (2004). *Cultural Repertoire as a Network of Translated Texts: The New Literature After the Tanzimat Period (1830-1870)* (Basılmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Köprülüzade Fuad. (1329a/1913). Türk Edebiyatında Usûl. *Bilgi Mecmuası*, (1), İstanbul: Matbaa-i Âmire, ss. 225-253.
- Köprülüzade Fuad. (1329b/1913). Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında. *Bilgi Mecmuası*, (2), ss. 175-196. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

- Köprülüzade Fuad. (1330/1914). Hoca Ahmed Yesevi. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 646-649. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Küçük, H. (2013). Natural Philosophy and Politics in the Eighteenth Century: Esad of Ioannina and Greek Aristotelianism at the Ottoman Court. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 41(1), 125-158.
- Landau, J. M. (1996). *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)* (B. Parmaksızoğlu, vd. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lûtfi [Fikri]. (1329/1913). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (4), ss. 298-417. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Lûtfi [Fikri]. (1330a/1914). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (5), ss.478-489. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Lûtfi [Fikri]. (1330b/1914). Paris Darülfünûnu (Sorbonne). *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 553-569. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mehmed Tahir. (1330/1914). Türkiyyat Şubesi. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 658-660. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Mengi, M. (1991). *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nabi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını.
- Mimar Mukbil Kemal. (1330/1914). Memalik-i Osmaniyye'de Âsâr-ı Atika ve Nefise-i İslamiyye Hırsızlığı. *Bilgi Mecmuası*, (5), 535-539. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Özden, M. (1998). Türk Yurdu Üzerine. M. Şefkatli, (Ed.), *Türk Yurdu*, 1, ss. XIII-XIV. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Parvus. (1329a/1913). Türkiye'nin Mali Esareti. *Bilgi Mecmuası*, (3), ss. 225-253. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Rıza Tefik. (1329/1914). Recâizâde Mahmud Ekrem Üzerine. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 5(59), s. 184. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330a/1914). Koca Hasan Dayı. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 6(68), ss. 335-336. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330b/1914). Bir Meçhûleye. M. Şefkatli, (Ed.). *Türk Yurdu*, 6(69), s. 351. Ankara: Tutibay Yayınları.
- Rıza Tefik. (1330a/1914). Felsefe-i Umumiyye Medhal. *Bilgi Mecmuası*, (6), ss. 541-555. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Rıza Tefik. (1330b/1914). Felsefe-i Umumiyye Medhal. *Bilgi Mecmuası*, (7), ss. 676-703. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sakallı, F. (2005). *Bilgi Mecmuası'nın Fikri ve Edebi Bakımdan Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sapiro, G. (2015). Yapısal Tarih ve Kriz Analizi: İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'da Edebiyat Alanı, Ö. Akkaya, (Çev.). P. Gorski, (Der.), *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Sayman, M.S. (1929). *Sevdiklerimiz*. İstanbul: Milliyet Matbaası.

- Sema, S. (2002). *Eski İstanbul Hatıraları*. A. Ş. Çolak, (Haz.). İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Shefer-Mossensohn, M. (2019). *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi* (K. Oğuz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Strauss, J. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimler Neleri Okurdu (19-20.Yüzyıllar). *Kritik Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, (2), 1-50.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1969). *Türk Gazeteciliği Tarihi Her Yönüyle Basın*. Ankara: Güven Matbaası.
- Şengör, C. (2009-2010). Osmanlı'nın İlk Jeoloji Kitabı ve Osmanlı'da Jeolojinin Durumu Hakkında Öğrettikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/1-2. İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2001). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (IX. bs.). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Toprak, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı. *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)* içinde (ss. 13-54). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1987). Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası. E. İhsanoğlu (Haz). *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* içinde (ss. 247-254). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Türk Yurdu*. (1998). (C. I). M. Şefkatli, (Ed.). Ankara: Tutibay Yayınları.
- Türk Yurdu*. (1999). (C. V-VI). M. Şefkatli, (Ed.). Ankara: Tutibay Yayınları.
- Uçman, A. (2003). Bilgi Mecmuası Üzerine. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 40(237), ss. 4-6.
- Varlık, B. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (1), 112-125. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wishnitzer, A. (2015). *Reading Clocks, Alla Turca Time and Society in the Late Ottoman Empire*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yavuz, H. (1996). *Osmanlı, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1921-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

